

Nuo *medicus philosophus* prie *medicus religiosus*, arba kodėl Vilniaus jėzuitų akademijoje nebuvo medicinos studijų

Dainora Pociūtė

Vilniaus universiteto
Literatūros, kultūros ir vertimų tyrimų institutas
E. paštas dainora.pociute@ff.vu.lt
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8107-5834>

Santrauka. Nors Europoje medicinos studijų banga kilo XVI a., Lietuvoje medicinos studijos buvo įsteigtos tik XVIII a. pabaigoje. Istoriografijoje iki šiol trūksta argumentuoto vėlyvos medicinos studijų pradžios Lietuvoje paaiškinimo. Straipsnyje ši problema aptariama platesniame jėzuitų edukacinės strategijos kontekste. Medicinos studijų nebuvimas Vilniaus jėzuitų akademijoje siejamas su principiniu jėzuitų atsiribojimu nuo akademinės medicinos ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais prasidėjusių sielos medikalizacijos procesų.

Pagrindiniai žodžiai: Vilniaus jėzuitų akademija, medicina, mokytį medikai

From *Medicus Philosophus* to *Medicus Religiosus*, Or Why Wasn't Medical Education Installed at the Vilnius Jesuit Academy

Abstract. The article deals with the absence of medical studies at the Vilnius Jesuit Academy. The question in the historiography is linked rather with the local peculiarities than the Jesuit attitude toward medicine in particular. Some attempts to establish medical studies in Vilnius during the 16th and 17th centuries are discussed in the context of Early-modern Jesuit universities that forbade Jesuits to involve themselves in academic medicine. The exclusion of medicine from Jesuit schools is analyzed as an intentional dissociation from the rise of the learned medicine and early modern philosophical tendencies of the medicalization of the soul. Jesuits also introduced the pattern of *medicus religiosus* instead of *medicus philosophus*, which represented their image of medical practitioner.

Keywords: Vilnius Jesuit Academy, Medicine, Learned physicians

Received: 21/05/2020. Accepted: 11/09/2020

Copyright © Dainora Pociūtė, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Mokytų (profesionalių) medikų Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvare ėmė rasti vėlyvaisiais viduramžiais¹. XIV a. pradžioje Vytautas kviesdavosi medikus iš Kryžiuočių ordino, o praktika dvare turėti nuolatinius medikus įsitvirtino XV–XVI a. sandūroje (Ragauskienė 2017: 268–272). Ankstyvąjį mokytų medikų kontingentą šalyje sudarė dvi grupės: vietiniai, iš Lenkijos ir LDK kilę asmenys, išsilavinimą įgiję Krokuvoje² arba Vakaruose (dažniausiai Bolonijoje ir Padujose, rečiau Vokietijoje), ir užsieniečiai. Tarp pastarųjų nuo XVI a. dominavo italai, paklausiausia mokytų medikų grupė visoje Europoje, tiek dėl bendrų aristokratijos italizacijos tendencijų, tiek dėl labiausiai Italijoje išplėtotų medicinos studijų³. Reformacijos metais italų medikai buvo ir heterodoksijos platintojai: įtakingas, dešimtmečius tiek Jogailaičiams, tiek Steponui Batorui tarnavęs medikas Giorgio Biandrata (1516–1588) XVI a. antroje pusėje regione subūrė ištisą italų medikų heterodoksų tinklą (Pociūtė 2019: 37–62).

Nors XVI a. Lietuvoje, kaip ir kitur, veikė ir žemesnių grupių medicinos praktikai – chirurgai-barzdaskučiai, liaudies medicinos žinovai, – elitas ėmė siekti mokytų medikų paslaugų. XVI a. pirmoje pusėje mokytų medikų savo dvaruose jau turėjo Bažnyčios hierarchai: Vilniaus vyskupas Jonui iš Lietuvos kunigaikščių apie 1523–1535 dirbo 1512 m. Padujose medicinos doktoratą įsigijęs Pranciškus Skorina (Temčinas, 2017: 44); nuo XVI a. antros pusės tokių paslaugų siekė ir pasaulietinis elitas. Mokytų medikų poreikis intensyviai didėjo visoje XVI a. Europoje. Viename svarbiausių medicinos studijų centrų, Padujos universitete, medicinos prestižas taip išaugo, kad nuo XVI a. ketvirtojo–penktojo dešimtmečių du–tris kartus ėmė lenkti kitą iki tol populiariausią – teisės – studijų kryptį (Del Negro, Piovan 2017: 349). Padujose medicininio išsilavinimo dažniausiai siekė ir Šiaurės bei Vidurio Rytų Europos kraštų atstovai, tarp jų ir asmenys iš Lenkijos bei Lietuvos, tačiau pastarųjų skaičius buvo palyginti nedidelis ir nepatenkino augančio poreikio. Mediciną svarbia savo studijų sistemos dalimi laikė ir pirmieji liuteroniškieji universitetai, kuriuose medicininės žinios, ypač anatomija, buvo integruojama ir į teologijos studijų programas (Toellner 1984: 297). Vitenbergo pavyzdžiu veikusiame Karaliaučiaus universitete medicinos studijos plėtotos nuo jo susikūrimo pradžios 1544 m.

Atsižvelgiant į tai, kad XVI amžiuje mokytų medikų LDK vis labiau trūko, iki šiol diskusijas mūsų istoriografijoje kelia klausimas, kodėl medicinos studijų pradžia Lietuvoje yra vėlyva. Konkrečiau, kodėl Vilniaus jėzuitų akademijoje nuo pat jos įsteigimo 1579 m. iki pat ordino panaikinimo 1773 m. medicinos studijų nebuvo⁴. Vilniaus *Academia Societa-*

¹ Mokytus medikus rengusios medicinos studijos egzistavo jau pirmuosiuose Italijos universitetuose Bolonijoje ir Padujose, kuriuose teisė ir medicina buvo pagrindinės studijų sritys. Italijos universitetai XVI a. buvo prestižiškiausi Europos medicinos studijų centrai, su jais konkuravo tik Prancūzija. Italijos studijų sistemoje medicina buvo glaudžiai susieta su filosofija, kaip prerėkvizicine medicinos studijų pakopa (Schmitt 1985: 271). Asmuo, išklauses filosofijos disciplinas, siekdavo mediko diplomo ir įgijęs mediko-filosofo (*medicus philosophus*) daktaro laipsnį veikė kaip aukščiausios kategorijos medicinos praktikas – mokytas medikas.

² Medicinos studijos XVI a. Krokuvoje buvo menkai išplėtos ir nepasižymėjo humanistinės medicinos proveržiu.

³ Išsamūs tyrimai apie mokytų medikų skaičius, vietinių ir užsieniečių medikų santykį LDK ir ATR visuomenėse nėra atlikti.

⁴ I. Petrauskienė buvo iškėlus hipotetę, kad Vilniaus jėzuitų akademijai pavaldi Medicinos kolegija (*Collegium Medicum*), vadovaujama italo mediko Stefano Lorenzo Bisio (1724–1800?), apytikriai galėjo veikti jau nuo 1763 m. (Petrauskienė 1973: 8). Vis dėlto duomenys rodo, kad medicinos kolegija buvo įkurta tik 1781 m., jau reorganizavus Vilniaus jėzuitų akademiją į Lietuvos vyriausiąją mokyklą (Andriušis, Rimavičienė 2006: 17–25; Ramonaitė 2017: 48–49).

tis Iesu 1579 m. pradėjo veikti su dviem, teologijos ir humanitarinių mokslų, fakultetais. Įdėjus LDK aukštuomenės pastangų bei gavus valdovo privilegiją, XVII a. Akademijoje atidarytas ir Teisės fakultetas (Machovenko, Maksimaitis 2008: 43–56). Teisės ir medicinos studijų nebuvimas Vilniaus jėzuitų akademijoje ne sykį vertintas kaip trūkumas ar net ne viso universiteto įsteigimas. Į jėzuitų santykio su medicina Lietuvoje vertinimą įsijungus universiteto istorikams jėzuitams, XX a. šiuo klausimu buvo išplėtota dėl ideologinių aplinkybių angažuotumo neišvengusi ir miglotai argumentuota polemika. Sovietinio laikotarpio istoriografija, kritiškai vertindama jėzuitų mokslo pažangą, teisės ir medicinos mokslų stabdymą Lietuvoje laikė sąmoninga jėzuitų pozicija, tačiau tokios laikysenos priešasčių nepagrindė. Populiarioje *Moksle ir gyvenime* paskelbtoje publikacijoje Irena Petrauskienė pastebėjo, jog medicinos mokslai „savo prigimtimi buvo svetimi jėzuitų mokymui, prieštaravo jų skelbiamoms tiesoms“, „todėl Akademia nepasinaudojo karališkąja privilegija ir iki pat XVIII a. vidurio medicinos į savo tarpą neįsileido“ (1973: 8). Su tokia prielaida nesutiko Vilniaus Alma Mater istoriografijai nusipelnę jėzuitai. Paulius Rabikauskas 1975 m. *Aiduose* paskelbtame straipsnyje „Teisė ir medicina Vilniaus akademijoje“ pabrėžė, kad Petrauskienės teiginys yra paremtas „nieko bendro su mokslu neturinčiu, propagandos reikalams nukaltu šūkiu“, siekiančiu įrodyti, jog jėzuitai buvo reacingiausia Katalikų bažnyčios jėga (Rabikauskas 2002: 271)⁵. Rabikauskas sudėliojo skirtingus medicinos studijų nebuvimo priešasčių akcentus. Pripažindamas, kad „apie mediciną Vilniuje nėra ko laukti žinių iš jėzuitų ordino šaltinių, nes ši mokslo sritis neįėjo į jėzuitų pasirinktų uždavinių skaičių“ (Rabikauskas 2002: 294), istorikas sykiu padarė prielaidą, kad įkuriant Vilniaus akademiją teisės ir medicinos fakultetai joje nebuvo atidaryti dėl organizacinių ir fundacinių nesklandumų, bei išskėlė hipotezę, jog nuo šių studijų galėjo būti susilaikyta vengiant konkuruoti ar pažeisti šiose srityse turimas Krokuvos universiteto kompetencijas (Rabikauskas 2002: 272–273). Rabikauskas taip pat pabrėžė, kad teisę ir mediciną Akademijoje visų pirma draudė ATR valdovo Stepono Batoro (1576–1586) privilegija (1579 m. balandžio 1 d.) ir kad nėra žinių, jog jėzuitai prie šios privilegijos rengimo būtų prisidėję. Tokiu būdu, pripažindamas, kad medicina nebuvo susijusi su jėzuitų uždaviniais, istorikas jos studijų nebuvimo priežasties vis dėlto siūlė ieškoti kitur. Panašios pozicijos laikomasi ir kol kas solidžiausiame universiteto istorijos tyrime, parengtame Liudviko Piechniko SJ (Piechnik 1984). Plačiau neapžvelgsime tas pačias prielaidas kartojančių vėlesnių darbų⁶.

Medicinos studijų Vilniuje trūkumą sieti su valdovo valia istorinio pagrindo nėra. Sekretoriaus Jono Demetrijaus Solikovskio parengtos ir Stepono Batoro patvirtintos privilegijos tekstas liudija, kad į universiteto lygmenį pakeliamą mokyklą valdovas patvirtino kaip 1570 m. įkurtos jėzuitų kolegijos tąsą:

Kadangi didžiai gerbiamas Kristuje tėvas, ponas Vilniaus vyskupas Valerijonas [Protasevičius], mūsų senatorius, pasižymintis tiek pamaldumu, tiek nepaprasta išmintimi, pasikvietė

⁵ Čia naudojama šios publikacijos perspausdinimu P. Rabikausko darbų rinktinėje.

⁶ Naujausioje kolektyvinėje monografijoje taip pat remiamasi prielaida, jog „labiausiai tikėtina“, kad Stepono Batoro privilegijoje formulė apie teisės ir medicinos studijų išimtį Vilniaus akademijoje atsirado atsižvelgiant į Krokuvos universiteto interesus (Bumblauskas et al. 2009: 134–135).

<...> Vilniaus mieste šventosios jėzuitų vienuolijos profesorius dėstyti šventosios teologijos ir humanitarinių mokslų, būtent, filosofijos ir laisvųjų menų, pastatė jiems kolegiją ir suteikė visa kita, kas atrodė būtina tam, kad jie galėtų patogiai gyventi, o jaunimą tinkamai mokyti pamaldumo, rašto bei dėstyti kitus mokslus, išskyrus teisę ir mediciną, – šitokios jo pastangos bei darbas suteikė mums didelį malonumą <...>. Todėl ir mes patys, norėdami prie šių pradėtųjų didžiai gerbiamo Vilniaus vyskupo pastangų prisidėti tuo, kas šiuo atveju įeina į mūsų karališkąsias pareigas ir priklauso nuo mūsų galios, nutarėme šiai Vilniaus mokyklai <...> duoti, leisti ir suteikti, kiek yra mūsų kompetencija, akademijos bei universiteto teisę, privilegiją ir galią, kokią turi kitos kolegijos mūsų karalystėje. (Fontes 2004: 92)

Dokumente nurodyta, kad valdovas, veikdamas pagal savo kompetenciją ir pareigas, pakelia Vilniaus jėzuitų kolegijos rangą, bet ne keičia jos struktūrą. Pasakyta, kad valdovas suteikia teises, privilegijas ir galias vyskupo Valerijono Protasevičiaus iniciatyva veikiančiai mokyklai, kurioje jau nustatytas dalykų, išskyrus teisę ir mediciną, mokymas. Steponas Batoras jėzuitais pasitikėjo kaip pagrindine regiono rekatalikizacijos jėga (Pociūtė 2016: 87–120). Jis buvo aktyvus jėzuitų rėmėjas, skatino jų plėtrą visame regione, tačiau nesikišo į jėzuitų edukacinę politiką. Žinant apie aukščiausio rango jėzuitų diplomatų (Antonio Possevino), nuncijų, provincijų ir kitų svarbių užsienio ir vietos ordino narių (tokių kaip Petras Skarga ir kiti) veiklą ir vaidmenį Stepono Batoro aplinkoje, nėra pagrindo manyti, kad Vilniaus kolegijos pakėlimas į pirmosios provincijoje jėzuitų akademijos rangą buvo parengtas be derinimo su jėzuitais. Vilniaus jėzuitų akademija tiesiogiai buvo pavaldi ne pasaulietinei valdžiai, bet ordinui, kuris kontroliavo visus studijų vykdymo joje aspektus.

Jėzuitų nusišalinimą nuo medicinos ir teisės iliustruoja ir Žygimanto Augusto bibliotekos likimas. 1571 m. gegužės 6 d. testamentu valdovas savo biblioteką (apie 4–5 tūkstančius knygų), išskyrus liturginę literatūrą („išskyrus knygas, susijusias su bažnytiniu giedojimu ir apeigomis“) – jos turėjo būti perduotos būsimai Šv. Onos bažnyčiai Vilniaus Žemutinėje pilyje – užrašė Vilniaus jėzuitų kolegijai („Karaliaus Žygimanto Augusto testamentas“, Balinskis 2007: 338–339). Didžioji bibliotekos dalis buvo saugoma Tykocine, iš kur 1579 m. Vilniaus jėzuitai atsigabeno apie pusantro tūkstančio knygų (apie trečdalį karališkosios bibliotekos). Jėzuitai jas atsirinko pagal akademijos studijų profilį: parsivežė teologijos, istorijos, Antikos autorių veikalų, bet paliko neaktualias medicinos, teisės, gamtos mokslų knygas (Braziūnienė 2018: 225).

Dėl didelio tiek teisės, tiek medicinos studijų poreikio politinis elitas nenustojo derėtis su jėzuitais dėl šių studijų įkūrimo, bet dešimtmečiais besitęsusių pastangos lėmė tai, kad XVII a. viduryje Vilniaus akademijoje pavyko inicijuoti tik teisės studijas. Vilniaus akademijos išplėtimą teisės ir medicinos skyriais rėmė LDK didikai, ypač Žemaitijos seniūnas Jeronimas Valavičius ir Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius. Svarstant, ar tokius fakultetus galima būtų steigti kaip akademijos padalinius, ar išskiriant juos į atskirą administruojamą vienetą, 1619 m. balandį jėzuitų generolas Mucijus Vitelleschi (1615–1645) pabrėžė, kad „niekas iki šiol dar nesugebėjo įtikinti, kad Vilniaus kolegijoje reikia įsteigti teisės ir medicinos specialybes“. Tačiau matydamas, kad to trokšta ne tik Žemaičių seniūnas, bet ir kai kurie jėzuitai, generolas teigė teiksiąs reikalą apsvarstyti ir žiūrėsiąs, „ar kokiu nors būdu tai be didelio pavojaus gali būti leidžiama“ (Petrauskie-

nė 1974: 104–105; Piechnik 1983: 159). 1619 m. gegužės 11 ir lapkričio 9 d. generolo laiškuose provincijolui Augustinui Vivaldžiui buvo užsiminta apie Žygimanto Vazos ir vyskupo Valavičiaus pritarimus steigti Akademijoje šiuos fakultetus, bet pareikšta, jog apsvačiusi jėzuitų vadovybė nutarė neorganizuoti. Laiškas baigiamas diplomatiškai: „Jei karalius ir toliau tvirtai laikytųsi savo ir nelengva būtų jį nuo šio nutarimo atkalbėti, tegu Jūsų Kilnybė vėl mane paragina dar kartą apsvarstyti ir numatyti, kaip taip galėtų būti įvykdyta, kuo mažiau padarant ordinui žalos (mat, nemanau, kad visiškai be žalos apsieitu)“ (Petrauskienė 1974: 105).

1622 m. lapkričio 16–19 dienomis Romoje vykusioje kongregacijoje ordino vadovybė pagaliau davė leidimą naujus fakultetus steigti pagal Pont à Mousson akademijos statutą, o Lietuvos provincijolas (1623–1626) Mykolas Ortizas Akademijoje rektorijaujant Jonui Gruževskiui sudarė fundacijos sutartį (Rabikauskas 2002: 277). Ši sutartis pasižymėjo įvairiais aspektais, bet jos modelis turėjo būti išimtis, 1585 m. įtvirtinta Prancūzijos (Lotaringijos) Pont à Mousson universitete: teisė ir medicina veikia vadovaujama ir kontroliuojama jėzuito rektoriaus, bet patys jėzuitai laikosi atsiriboję nuo šių studijų, kurias vykdo pasauliečiai. Vis dėlto, net ir pasirašius sutartis, šis projektas nebuvo realizuotas. Po 20 metų, Lietuvos aukštuomenei nenustojant šia kryptimi veikti ir 1641 m. spalio 11 d. suorganizavus specialų karaliaus Vladislavo IV Vazos raštą dėl teisės ir medicinos studijų įsteigimo Vilniaus akademijoje, 1644 m. naujai įkurtame Teisės fakultete prasidėjo paskaitos (Fontes 2004: 142). Bet ir po šio valdovo rašto bei Vilniaus vyskupo Abraomo Vainos pažado du medicinos profesorius išlaikyti iš vyskupijos lėšų medicinos studijos Vilniaus jėzuitų akademijoje liko tik idėja.

Medicinos eliminavimas iš jėzuitų edukacinės strategijos

Bandant suprasti, kodėl, nepaisant nuolatinio poreikio ir aukščiausios pasaulietinės vadovybės bei vietos bažnytinės hierarchijos interesų, medicinos studijos Vilniaus akademijoje nebuvo įsteigtos, į jėzuitų akademinę veiklą būtina pažvelgti platesniame kontekste. Jėzuitų mokyklų plėtrai naujųjų laikų Europos edukacijos istorijoje intensyvumu neprilygo joks kitas procesas. Pradedant pirmuoju universitetu Sicilijoje, Mesinoje 1548 m., XVI a. pabaigoje Europoje jau veikė 245 jėzuitų mokyklos, kurių skaičius per ateinančius šimtmečius patrigubėjo ir siekė apie 800 XVIII amžiuje (Welie 2003: 31). Jėzuitų edukacinis tinklas plito nuo Pietų Europos iki rusėniškų LDK žemių, tačiau, skirtingai nuo kitų šalių, Lietuvos padėtis šiuo aspektu buvo ypatinga: katalikiškos visuomenės edukacijai iki pat XVIII a. vidurio visas kolegijų tinklas priklausė jėzuitams, kurie šioje srityje neturėjo konkurencijos. Polemikose dėl medicinos studijų Vilniaus jėzuitų akademijose nebuvo išryškintas ir kitas esminis jėzuitų edukacinės strategijos aspektas: savo struktūra ir edukacine sandara Vilniaus jėzuitų akademija nebuvo jokia išimtis Europos jėzuitų universitetų kontekste – medicinos studijos buvo eliminuotos visose Europos jėzuitų mokyklose (Welie 2003; Sanders 2014). Tokia buvo paties jėzuitų ordino įkūrėjo valia. Ignacas Loyola neišreiškė platesnių samprotavimų apie tai, kodėl jėzuitai turi atsiriboti nuo medicinos ir teisės, tačiau įtvirtino tai savo parengtos jėzuitų ordino konstitucijos (1558 m.) 452-uoju paragrafu, kuriame buvo

nurodyta, kad jėzuitų mokyklos nevykdė medicinos ir teisės studijų, draudžiant jėzuitams dalyvauti jų vykdyme ir apibrėžiant jas kaip nutolusias nuo jėzuitų edukacinių tikslų veikti dėl didesnės Dievo garbės ir šlovės: „Medicinos ir teisės studijos, būdamos nutolusios nuo mūsų Institucijos tikslų, Draugijos universitetuose nevykdomos arba Draugijos nariai patys jose bent jau nedalyvauja“ (Lukács 1965–1992: II, 282–285, vert. autorės).

Nors jėzuitai neturėjo teisės užsiimti akademinė medicina, tai jiems neužkirto kelio teikti pagalbą ligoniams ir rūpintis draugijos nariais: jėzuitų nuostatai numatė, kad kiekvienoje naujai įsisteigusioje jėzuitų bendruomenėje turi veikti brolis infirmarijus (*infirmarius*) – kunigo šventinimų neturintis jėzuitas, užsiimantis medicinos praktika ir slauga. Pats Loyola skatino ordino narius tarnauti ligoninėse (Welie 2003: 34). Infirmarijai, medicinos universitetuose nestudijavę vienuolių medicininės praktikos tradicijas tęsiantys asmenys, Lietuvos ir Lenkijos jėzuitų bendruomenėse veikė jau XVI a. Jėzuitai ėmėsi plėtoti ir farmacijos paslaugas, o savo bendruomenėse siekė turėti ir vaistininką (*apothecarius*). Trūkstant specialistų, infirmarijumi ir vaistininku kartais būdavo tas pats asmuo, tam tikrais atvejais už vaistinės darbą atsakingas galėjo būti ir kunigas (*praefectus apothecae*). Nuo XVII a. jėzuitai suformavo savo vaistinių tinklą. Jėzuitų vaistinės Lenkijoje žinomos nuo 1610-ųjų, nuo XVII a. trečiojo dešimtmečio jos fiksuojamos ir LDK. XVII a. Lietuvos jėzuitų provincijoje (įkurtoje 1608 m.) žinomos 6 jėzuitų vaistinės, o 1700–1773 m. jų skaičius išaugo iki 16 (Mariani 2018: 73). Kaip ir infirmarijai, vaistininkai buvo savamoksliai, tradicines vaistininkystės žinias įgiję broliai.

Svarstant, kodėl jėzuitai iš savo edukacinės sistemos eliminavo medicinos studijas, būtina atsižvelgti į XVI a. dominavusius pagrindinius medicinos studijų modelius bei įvertinti medicinos poveikį religinei doktrinai. Jėzuitams ne pavyzdys buvo tradicinė itališkoji, Bolonijos ir Padujos, universitetų edukacinė sistema, kurioje teisė ir medicina vaidino pagrindinį universitetinių studijų vaidmenį. Medicinos studijos ten buvo struktūriškai nepavaldžios teologijai, o humanitariniai dalykai, filosofija, sudarė parengiamąjį medicinos studijų lygmenį. Jėzuitų edukacinėje sistemoje, priešingai, mokslo viršūne buvo laikoma scholastinė teologija, o visi kiti mokomieji dalykai buvo jos prerekvizitai (Lukács 1965–1992: I, 281, 283; V, 231, 234, 279). Labiausiai padedantys šią hierarchiją įtvirtinti buvo humanitariniai mokslai, kuriuos jėzuitai plėtojo kaip pagalbines mokomąsias priemones. Visose jėzuitų kolegijose turėjo būti užtikrinta mokymo vienovė ir bendri standartai. Jiems įgyvendinti buvo taikoma tiek cenzūra, tiek uždraustųjų knygų kontrolė, tiek išplėtotą *Ratio studiorum* sistema (Baldini 1992: 75–94). Jėzuitai nebandė eiti ir kitu, liuteroniškųjų universitetų keliu, kuriuose buvo siekiama teologijos ir humanistinės medicinos dermės, taip metafiziką susiejant su fizika. Lavinimo modelis, doktriną reikalaujantis paremti anatomijos ir fiziologijos studijomis, kėlė pavojų scholastinės teologijos stabilumui. Tai dar 1553 m. paliudijo ispanų medikas Miguelis Servetas, savo religinį tradicinės dogmatikos atžvilgiu eretinį („arijonišką“) veikalą *Christianismi restitutio* pagrindęs mediciniais pavyzdžiais (Mason 2003). Medikų „eretikų“ banga po Serveto egzekucijos Europoje augo. Apaštališkojo sosto diplomatas Abiejų Tautų Respublikos karaliaus Stepono Batoro dvare, jėzuitas Antonio Possevino pastebėjo, kad pagrindiniai „arijonizmo“ sukėlėjai ne tik Lenkijoje ir Lietuvoje, bet ir visoje Lenkijos jėzuitų pro-

vincijoje, kuriai priklausė ir gimtoji valdovo Transilvanija, yra būtent gydytojai. 1583 m. balandžio 17 d. iš ten grįžęs į Krokuvą Possevino rašė:

Sutikau dar vieną gydytoją eretiką, įsitvirtinusių prie jaunojo Transilvanijos kunigaikščio, tai vis karaliaus medikų eretikų nuopelnas. Kalbėjau si dėl to su Jo Didenybe [Steponu Batoru], nes būtent dėl medikų visa Transilvanija nukeliavo arijonizmo ir pragaištingiausių erezijų keliu. (A. Possevino Komo kardinolui, Kuntze 1938: 239–240, vert. autorės)

Loyolos gyvenimo laikotarpiu jėzuitai neįkūrė nė vienos medicinos mokyklos, o iš viso XVI a. jėzuitų tinkle aptinkami tik du išimtiniai medicinos (ir teisės) studijų atvejai: tai jau minėta nedidelė medicinos mokykla Prancūzijoje, 1572 m. įkurtame Pont à Mousson universitete, kur medicinos studijos XVI a. pabaigoje buvo pradėtos kunigaikščiui išsiderėjus su ordinu ir pažadėjus, kad teisė ir medicina bus plėtojama pasauliečių, bei Gandijos mokykla Ispanijoje, kur medicinos studijos buvo labiau formali teisė, nei vyko realiai⁷. Abu šie atvejai jėzuitų vyresnybės buvo vertinami kaip pavojus moralei ir tikėjimui⁸. Visas jėzuitų edukacinis tinklas kūrėsi be medicinos ir teisės fakultetų, o tokiuose anksčiau įkurtuose katalikiškuose universitetuose, kaip, pavyzdžiui, Ingolštato universitetas, kur palaipsniui nuo XVI a. pabaigos stiprėjo jėzuitų įtaka, medicinos studijos liko pasauliečių rankose. Atlikta įvairių tyrimų, parodančių, kad jėzuitų mokyklose medicina nebuvo integruojama ir į kitas studijų sritis, kaip tai daryta liuteroniškuose universitetuose (Helm 2001: 68). Taigi, tuo metu, kai XVI a. Italijoje revoliucingai besivysčiusi medicina darėsi vis svarbesne filosofinio, o protestantų universitetuose – ir teologinio turinio dalimi, jėzuitų mokymo sistemoje ne tik nebuvo medicinos studijų, bet anatomicinė ir medicininė argumentacija iš viso buvo draudžiama filosofijos ir teologijos mokymo procese. Šie principai buvo kodifikuoti ir 1591 bei 1599 m. sudarytuose *Ratio studiorum*. Antonio Possevino *Biblioteca selecta* komentaruose taip pat draustos anatomicinės digresijos filosofijos kurse⁹. Principinis santykis su medicina draudė medicininę argumentaciją ir komentuojant svarbiausią jėzuitų filosofinių studijų objektą Aristotelį. Gamtos filosofijos temos jėzuitų edukacinėje sistemoje, priešingai nei Italijos universitetuose įsigalėjusioje tradicijoje, nebuvo siejamos su medicina. Ilgainiui neišvengiamai ėmė rasti scholastinio aristotelizmo krizės apraiškų: nepaisant draudimo, XVII–XVIII a. jėzuitų veikaluose aptinkama fiziologinių ir anatomicinių pastabų aristoteliniuose komentaruose, taip pat nuorodų į medicinos darbus (Edwards 2012: 58)¹⁰.

⁷ Tam tikra išimtis gali būti laikomas Koimbros universiteto Portugalijoje atvejis, kur jėzuitų filosofijoje buvo įprastos anatomicinės digresijos. 1555 m. šio universiteto Menų kolegija (ten medicinos studijos jau vyko) buvo perduota jėzuitams, o studijų sistemoje nuo 1561 m., kuomet kolegija buvo integruota į universitetą, buvo įgyvendinama filosofijos ir medicinos vienovė (Sanders 2014: 95).

⁸ Gandijos kolegija, 1547 m. popiežiaus pakelta į universiteto lygmenį, buvo menkai išplėtotą ir studijų faktiškai nevykdė, ji nelaikoma ir pirmuoju jėzuitų universitetu (Grendler 2018: 43).

⁹ Tiesa, pats Possevino savo virtualiojoje bibliotekoje medicinai skyrė nemažai dėmesio (Sanders 2014: 90–91).

¹⁰ Panašių tendencijų būta ir Vilniaus jėzuitų akademijos scholastikos kursuose: pirmame išlikusiame Vilniaus universiteto gamtos filosofijos ir metafizikos kurse (1616 m.), kurį dėstė Jokūbas Marquartas (1583–1658), demonstruotas A. Vesalijaus anatomijos veikalas *De humani corporis fabrica* (1543), nuorodų į Vesalijaus ar fiziologijos pradininko Jeano Fernelio darbus pasitaiko ir kituose XVII a. pirmos pusės Vilniaus jėzuitų gamtos filosofijos ir metafizikos kursuose (Plečkaitis 1975: 162–163; Plečkaitis 1980: 205, 365).

Jėzuitų atsirbojimas nuo medicinos sietinas su scholastikos neliečiamybės siekiu. Atsižvelgiant į tai, kad sielos ir kūno dualizmas buvo centrinė krikščioniškosios minties aktualija, jėzuitai kritikavo medicinos pasitelkimą sprendžiant teologinius ir pneumatologinius (sielos) klausimus. Laikydami fizikos ir metafizikos distinkcijas jie nemanė, kad medicina gali tarpininkauti samprotaujant apie sielą, ir priešinosi „medicinizuotai pneumatologijai“, kuri XVII–XVIII a. Europą atvedė prie medikų ateistų reiškinių (Wolfe 2016: 343–366).

Jėzuitų priešinimasis akademinėi medicinai turėjo įvairių socialinių pasekmių, kurių plačiau čia neturime galimybių aptarti. Medicinos paslaugų poreikiui augant, LDK visuomenėje vis labiau tvirtinosi mokytų medikų nekatalikų – medikų žydų, medikų antitrinitorių – grupės, prieš kurių plėtrą patiems jėzuitams teko imtis įvairių prevencinių priemonių, išaugusių iki socialinių ir medicininių polemikų bei kitatikių medikų demonizacijos masto (Pociūtė 2019: 37–62).

Nors daugybė šaltinių rodo, kad patys jėzuitai naudojosi mokytų medikų paslaugomis, intelektualinį ir filosofinį šios profesinės grupės vaidmenį jėzuitai ignoravo. Draugijos nariams jėzuitai nedraudė užsiimti tradicine vaistininkyste, plėtojama kaip dvasinės tarnystės veiklą. Vietoj akademinėje tradicijoje išgalėjusio mediko filosofo įvaizdžio jėzuitai ėmė diegti *medicus religiosus* sampratą, atitinkančią jėzuitų vienuolių infirmarijų misiją. Toks buvo pirmasis Flandrijos jėzuitų provincijolas, Antverpeno jėzuitų kolegijos rektorius Carolus Scribanus (1561–1629), 1618 m. išleidęs patarimus, kaip religinėmis priemonėmis sutvirtinti ydų ar psichologinių negalių kamuojamas sielas (*Caroli Scribani Societatis Iesu medicus religiosus de animorum morbis et curationibus*), naudotus ir Lietuvos jėzuitų provincijoje. Lietuvoje humanistinės medicinos atžvilgiu dominavusias konservatyvias tendencijas savo kūryboje puikiai atskleidė su bažnytine hierarchija ir jėzuitais artimai susijęs Žygimanto Augusto sekretorius, ne vieną invektyvą mokytų medikų atžvilgiu parašęs LDK poetas Petras Roizijus (apie 1505–1571) (Tamošiūnienė 2008: 55–80). Pabrėždamas, kad gydymosi nauda nesulyginama su tikėjimo išganingumu, Roizijus kėlė dvasinio gydymo pirmenybę: „Sklinda gandai, kad tu vartoji indišką medį / Stiprint sveikatai. Ar ten dera sveikatos ieškot? / Kristaus medy ieškok išganymo, o ne indų: / Amžinas vien tik jis, o sveikata – laikina“ („Epigrama Jonui Chodkevičiui“, Roizijus 2008: 287, vertė R. Katinaitė).

Išvados

Vilniaus jėzuitų akademijoje, nepaisant pastangų, medicinos studijos nebuvo įsteigtos remiantis jėzuitų konstitucija, kuri draudė ordino nariams užsiimti akademinės medicinos studijomis. Savo ruožtu, jėzuitai neturėjo galimybės tapti mokytais medikais, kurių poreikis naujųjų laikų visuomenėje sparčiai didėjo. Jėzuitams buvo leidžiama praktikuoti tik su akademinė medicina nesusijusią ligonių slaugą ir vaistininkystę. Šiuo požiūriu Vilniaus akademija visiškai atitiko visuotinę edukacinę Europos jėzuitų mokyklų modelį. Atsižvelgiant į tai, reikėtų atsakyti istoriografijoje įsitvirtinusi teiginio, kad medicinos fakulteto įkūrimą Vilniuje stabdė išorinės jėgos.

Reformacijos ir kontrreformacijos amžiuje dominavo du medicinos studijų santykio su religine-filosofine mintimi modeliai: tradicinis itališkųjų universitetų modelis, kuriame medicina, atskirta nuo teologijos, buvo glaudžiai susieta su filosofijos studijomis, bei naujasis protestantiškųjų universitetų modelis, kuris skatino medicinos ir teologijos koreliaciją. Serveto atvejis paliudijo, kad medicina tapo ir svarbiu naujosios heterodoksinės religinės hermeneutikos įrankiu. Kylantis medicininės argumentacijos vaidmuo kėlė pavojų jėzuitų puoselėjamai scholastikai ir metafizinėmis kategorijomis paremtam mokymui apie sielą. Priešindamiesi prasidėjusiam pneumatologijos medikalizavimo procesui bei siekdami išlaikyti fizikos ir metafizikos distinkciją, atsiribojimą nuo akademinės medicinos jėzuitai laikė universaliu savo religinės tapatybės principu. Puoselėdami evangelinę Kristaus gydytojo idėją, medicininę praktiką jėzuitai siejo su dvasinės pagalbos misija, kurią reprezentavo ir jų diegiamas *medicus religiosus* įvaizdis. Aptartieji religinių jėgų santykio su medicina modeliai liudija, kaip neišardomai naujųjų laikų Europoje buvo susipynę konfesionalizacijos ir medikalizacijos procesai.

Šaltiniai

- Fontes Historiae Universitatis Vilnensis. Academia et Universitas Vilnensis. Vilniaus akademijos steigimo dokumentai*, 2004. Vilnius: Kultūra.
- Kuntze, E. ed., 1938. *Alberti Bolognetti Nuntii Apostolici in Polonia epistollae et acta 1581–1585. Pars II 1583* (Monumenta Poloniae Vaticana t. VI), Cracoviae: Sumptibus Academiae Polonae Litterarum et Scientiarum.
- Lukács, L. ed., 1965–1992. *Monumenta paedagogica Societatis Iesu*, 7 vols. Roma: Apud Monumenta Historica Soc. Iesu.
- Plečkaitis, R. red., 1980. *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. I tomas, feodalizmo laikotarpis*. Vilnius: Mintis.
- Roizijus, P., 2008. *Rinkiniai eilėraščiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Literatūra

- Andriušis, A., Rimavičienė, A. 2006. Institucinė medicinos mokslų pradžia Vilniaus universitete; nuo Vilniaus medicinos mokyklos iki Collegium Medicum (1775–1781). In: *Vilniaus medicinos istorijos almanachas*, t. 2, 17–25.
- Baldini, U., 1992. *'Legem impone subactis': studi su filosofia e scienza dei Gesuiti in Italia, 1540–1632*. Roma: Bulzoni.
- Balinskis, M., 2007. *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius: Mintis.
- Braziūnienė, A., 2018. Kas naujo apie Žygimanto Augusto bibliotekos paveldą Sankt Peterburge. *Senoji Lietuvos literatūra* 45: 219–229.
- Bumblauskas, A., Butkus, Z., Jegelevičius, S., Juodka, B., Pšibilskis, V., Ulčinaitė, E. red., 2009. *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Del Negro, P., Piovan, F. eds., 2017. *Università di Padova nei secoli (1222-1600). Documenti di storia dell'Ateneo*. Padova: Antilia.
- Edwards, M., 2012. Body, Soul and Anatomy in Late Aristotelian Psychology. In: *Matter and Form in Early Modern Science and Philosophy*, ed. by G. Manning. Leiden-Boston: Brill, 33–76.
- Grendler, P., 2018. *Jesuit Schools and Universities in Europe, 1548-1773*. Leiden: Brill.
- Helm, J., 2001. Religion and Medicine: Anatomical Education at Wittenberg and Ingolstadt. In: *Religious*

- Confessions and Sciences in the Sixteenth-Century*, eds. J. Helm, A. Winkelmann. Leiden-Boston-Köln: Brill, 51–68.
- Machovenko, J., Maksimaitis, N., 2008. *Vilniaus universiteto Teisės fakultetas 1641–2007*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Mariani, A., 2018. Znaczenie aptek jezuickich dla cyrkulacji wiedzy medycznej w ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. In: *Aptekarskie drogi do wolności*, ed. J. Nieznanowska. Szczecin-Stargard: Apteka Nova Danuta Waliszewska, 69–93.
- Mason, St., 2003. Religious Reform and the Pulmonary Transit of the Blood. *History of Science* 12: 459–471.
- Petrauskienė, I., 1973. Medicina Vilniaus universitete. *Mokslas ir gyvenimas* 3: 8–9.
- Petrauskienė, I., 1974. Dėl medicinos ir teisės katedrų įsteigimo Vilniaus akademijoje XVII a. pradžioje. *Lietuvos istorijos metraštis. 1973 metai*. Vilnius, 104–106.
- Piechnik, L. SJ., 1984. *Dzieje Akademii Wileńskiej. Tom I: Początki Akademii Wileńskiej 1570-1599*. Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu.
- Plečkaitis, R., 1975. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII amžiais*. Vilnius: Mintis.
- Pociūtė, D., 2016. Vilniaus tėvas, Vytauto įpėdinis: jėzuitų edukacinė strategija Stepono Batoro laikais ir valdovo įvaizdis amžininkų literatūroje. In: G. Mongini, C. Ferlain, D. Pociūtė. *Nuo apaštaly iki kankinių: Jėzaus draugijos reprezentavimo modeliai nuo pat pradžių iki uždraudimo*. Vilnius: Versus aureus, 87–120.
- Pociūtė, D., 2019. Eterodossia e medicina nella prima età moderna. I «medici ariani» alla corte di Stefano Báthory. *Rivista di Storia del Cristianesimo* 16: 37–62.
- Rabikauskas, P., 2002. *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sud. L. Jovaiša. Vilnius: Aidai.
- Ragauskienė, R., 2017. *Mirties nugalėti nepavyko. Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
- Ramonaitė, M., 2017. The Career of the Doctor of Medicine and Philosophy Stefano Lorenzo Bisio in the Grand Duchy of Lithuania. *Lithuanian Historical Studies* 21: 39–59. Sanders, Ch., 2014. Medical Topics in the *De anima* Commentary of Coimbra (1598) and the Jesuits' Attitude towards Medicine in Education and Natural Philosophy. *Early Science and Medicine* 19: 76–101.
- Schmitt, Ch. B., 1985. Aristotle among the physicians. In: *The Medical Renaissance of the 16th Century*, eds. A. Wear, R. K. French, I. M. Lonie. Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney: Cambridge University Press, 1–15.
- Tamošiūnienė, A., 2008. Literatūrinės tradicijos ir istorinės tikrovės bruožai Petro Roizijaus epigramose apie medikus. *Senoji Lietuvos literatūra* 26: 55–80.
- Temčinas, S., 2017. Pagrindiniai Skorinos biografijos bruožai. In: *Pranciškaus Skorinos rusėniškajai Biblijai – 500*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 37–48.
- Toellner, R., 1984. Die medizinischen Fakultäten unter dem Einfluß der Reformation. In: *Renaissance-Reformation. Gegensätze und Gemeinsamkeiten* (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung 5), ed. A. Buck. Wiesbaden, 287–297.
- Welie, J. V. M., 2003. Ignatius of Loyola on Medical Education: Or, Should Today's Jesuits Continue to Run Health Sciences Schools? *Early Science and Medicine* 8: 26–43.
- Wolfe, Ch., 2016. Tres medici, duo athei? The physician as atheist and the medicalization of the soul. In: *Early Modern Medicine and Natural Philosophy*, eds. P. Distelzweig, B. Goldberg, E. Ragland. Dordrecht: Springer, 343–366.